

Літаратура

1. Балли Ш. Французская стилистика. М.: Изд-во иностр. лит., 1961. 369 с.
2. Конюшкевич М.И. Специфика белорусских проклятий // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: Матер. Междунар. научн. конф. (Минск, 2–4 ноября 2000 г.). Минск, 2001. С. 11–14.
3. Пиотровская Л.А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования. СПб.: С-Пет. гос. ун-т, 1994. 147 с.
4. Шведова Н.Ю. Междометие как грамматически значимый элемент предложения в русской разговорной речи // Вопросы языкознания. 1957. № 1. С. 85–95.
5. Шуба П.П. Выклічнікі // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская энцыклапедыя; пад. рэд. А.Я. Міхневіча. Мінск: БелЭн, 1994. С. 114–115.
6. Карпюк А. Карані: Раман. Мінск: Беларуская навука, 1998. 383 с.

С.В. Кавалёнак

КОМПЛЕКСНЫ ПАДЫХОД ДА ВЫЗНАЧЭННЯ СПАСАБАЎ ДЗЕЯСЛОЎНАГА ДЗЕЯННЯ

Сярод лексіка-семантычных фактараў, якія звязаны з аспектуальнымі асаблівасцямі дзеясловаў, можна назваць спосабы дзеяслоўнага дзеяння (СДД). Трэба адзначыць, што ў спецыяльнай літаратуры існуюць дзве тэорыі вызначэння і класіфікацыі СДД. Розныя падыходы да вырашэння азначанай праблемы прадывкаваны складанасцю самой моўнай з’явы, а таксама даследчыцкімі мэтамі.

Згодна з першай тэорыяй, спосабы дзеяння тлумачацца як семантыка-словаўтваральныя групы дзеясловаў, да якіх адносяцца толькі фармальна выражаныя мадыфікацыі матывавальнага дзеяслова. Даны погляд быў вызначаны С.Агрэлем [2], прыняты “Рускай граматыкай-80” [9], яго прытрымліваюцца Н.С. Авілава [1], В.С. Хракоўскі [14], Г.Г. Кухцянкава [6].

Прадстаўнікі другой тэорыі – Ю.С. Маслаў [8], А.У. Бандарка [3], М.А. Шэлякін [15] – спосабы дзеяння лічаць семантычнымі разрадамі, якія характэрны ўсім дзеясловам. У залежнасці ад таго, акцыянальнае значэнне дзеясловаў выражана фармальна ці не, выдзяляюцца характарызаваныя, нехарактарызаваныя і непаслядоўна характарызаваныя СДД.

Такім чынам, кірунак аналізу СДД, згодна з першай тэорыяй, можна ахарактарызаваць як зыходна-фармальны, другі – зыходна-семантычны. Пры супастаўляльным даследаванні беларускай і рускай моў прымальным з’яўляецца ўзаемасувязь гэтых двух кірункаў. Лінгвістамі выказвалася

падобная думка: “Зладжаную сістэму можна стварыць у тым выпадку, калі зыходзіць з двухбаковага падыходу, які мы вызначылі ў лексікалогіі. Таксама і ў граматыцы можна пачынаць ці звонку, ці знутры. У першай частцы ($\Phi \Rightarrow \mathcal{Z}$) мы зыходзім з формы як дадзенай велічыні, а затым вызначаем яе значэнне ці функцыю; у другой ($\mathcal{Z} \Rightarrow \Phi$), наадварот, мы зыходзім са значэння ці функцыі і вызначаем, як яны адлюстроўваюцца ў форме. Факты граматыкі ў абедзвюх частках аднолькавыя, адрозніваецца толькі падыход: абедзве часткі граматыкі з іх трактоўкамі дапаўняюць адна адну і даюць поўны і ясны агляд агульных фактаў той ці іншай мовы” [6, с. 39–40].

Правамерна ўзнікненне пытання, што аб’ядноўвае прадстаўнікоў абедзвюх тэорый?

Прадстаўнікоў абедзвюх тэорый аб’ядноўвае ўяўленне пра спосабы дзеяння як лексіка-граматычныя разрады, бо семантыка (дэрывацыйная ці лексічная) абумоўлівае граматычнае і словаўтваральнае функцыянаванне дзеяслова [10, с. 45]. Пры далейшым даследаванні праблемы ўвагу вучоных прыцягнула ўзаемасувязь катэгорыі трывання з іншымі аспектуальнымі элементамі дзеяслоўнай лексікі (катэгорыяй гранічнасці/негранічнасці і спосабамі дзеяння). Гэта дало магчымасць сцвярджаць, што вызначэнне СДД залежыць ад разумення катэгорыі аспектуальнасці [12, с. 19].

Уяўленне пра катэгорыю аспектуальнасці як функцыянальна-семантычнае поле пацвярджае наступнае вызначэнне: аспектуальнасць — гэта катэгорыя, зместам якой з’яўляецца характар працякання дзеяння, а выражэннем — марфалагічныя, словаўтваральныя і лексічныя сродкі [3, с. 50]. Такім чынам, поле аспектуальнасці ў беларускай і рускай мовах можна лічыць полем манацэнтрычнага тыпу [5, с. 117]. Цэнтр дадзенага поля ўтварае граматычная катэгорыя трывання, а перыферычнымі элементамі з’яўляюцца катэгорыя гранічнасці/негранічнасці і спосабы дзеяслоўнага дзеяння. Элементы поля аб’ядноўвае семантыка аспектуальнасці, якая ўключае прыкмету лімітыўнасці (семантыку мяжы). Таму нельга не пагадзіцца з даследчыкамі, якія сцвярджаюць, што аспектуальная катэгорыя гранічнасці/негранічнасці з’яўляецца абстрактнай па сваёй семантыцы і ахоплівае ўсю дзеяслоўную лексіку, а таму звязвае СДД і граматычную катэгорыю трывання [4, с. 29; 12, с. 25]. Уяўленне пра катэгорыю гранічнасці/негранічнасці як сувязное звязно паміж усімі элементамі поля, дае нам магчымасць аднесці яе да бліжэйшай перыферыі ядра і сцвярджаць, што семантыка мяжы ляжыць не толькі ў аснове граматычнай катэгорыі трывання, але выяўляецца і ў значэннях СДД.

Суадноснасць элементаў ФСП аспектуальнасці адлюстроўвае схема: першы пласт (на схеме ён абазначаны лічбай 1) з'яўляецца ядром, другі (2) пласт, які знаходзіцца бліжэй да цэнтра, – катэгорыя гранічнасці / негранічнасці, трэці (3) – спосабы дзеяслоўнага дзеяння; стрэлкі паказваюць накірунак узаемасувязі элементаў (схема 1).

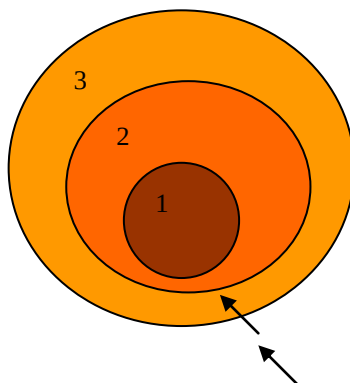

Схема 1. Суадноснасць элементаў ФСП аспектуальнасці.

Трэба адзначыць, што кірунак сувязей паміж элементамі поля не супярэчыць элементарнай логіцы. Спосабы дзеяння фарміруюць катэгорыю гранічнасці / негранічнасці, таму таксама характэрны для ўсёй дзеяслоўнай лексікі незалежна ад фармальнага выражэння [12, с. 25].

Паняцце СДД можна вызначыць наступным чынам: спосабы дзеяння – гэта семантычныя і семантыка-структурныя групы дзеясловаў, у значэнні якіх утрымліваюцца колькасна-часавыя характарыстыкі ці ўдакладняюцца спецыяльныя характарыстыкі дасягнення выніку.

Гэта дае магчымасць пагадзіцца з падзелам дзеясловаў на характарызуваныя і нехарактарызуваныя СДД. СДД, якія не маюць фармальных паказчыкаў асаблівасцей праяўлення дзеяння, называюцца нехарактарызуванымі. Пры гэтым трэба падкрэсліць, што акцыянальнае значэнне адных простых дзеясловаў ярка выражана (напрыклад, бел. *ісці* – рус. *идти*, бел. *бегаць* – рус. *бегать*), другія патрабуюць кантэкстуальнага выяўлення (напрыклад, *дождж ліў дзве гадзіны*). Спосабы дзеяння, якія маюць пэўныя фармальныя сродкі выражэння акцыянальнага значэння (у гэтым выпадку адбываецца мадыфікацыя дзеяння, названага простым матывавальным дзеясловам), называюць характарызуванымі. Напрыклад, бел. *на-ездзіць* – рус. *по-ездить*, бел. *пра-бегчы* – рус. *про-бежать*.

Аднак застаюцца незразумелымі адносіны паміж спосабамі дзеяння, падпарадкаванне адных значэнняў другім і ўздзеянне гэтых адносін на

схільнасць/нясхільнасць дзеясловаў да відаўтварэння. Падаецца, што даць адказ на акрэсленыя праблемы можна пры наяўнасці адзінай сістэмы класіфікацыі значэнняў характарызаваных і нехарактарызаваных СДД. Колькасная перавага і рэгулярнасць праяўлення значэнняў характарызаваных спосабаў дзеяння, падабенства акцыянальных значэнняў і сродкаў іх рэалізацыі ў беларускай і рускай мовах дазваляе прадставіць сістэму СДД як сістэму семантыка-структурных груп дзеясловаў (даная класіфікацыя апісана Н.С. Авілавай [1, с. 270]. Адзіная сістэма класіфікацыі характарызаваных і нехарактарызаваных СДД выключае магчымасць выдзялення непаслядоўна характарызаваных спосабаў дзеяння.

Такім чынам, сістэма СДД, якая заснавана на семантычных і структурных прыкметах, прадстаўлена трыма групамі з характэрнымі для кожнага падтыпамі і разнавіднасцямі: тэмпаральных спосабаў дзеяння (фармант у структуры дзеяслоўнай лексемы ўказвае на пачатак, абмежаванне часавымі граніцамі і заканчэнне дзеяння, згодна часавай граніцы яго працякання); колькасных спосабаў дзеяння (дзеянне абмежавана аднакратнасцю свайго праяўлення ці, наадварот, мадыфікавана ў бок неабмежаванай працягласці); спецыяльна-выніковых спосабаў дзеяння з некалькімі падтыпамі, у якіх спецыяльнымі фармантамі паказаны дадатковыя адценні значэння дасягнення выніку) [1, с. 270–271].

У тэмпаральным СДД выдзяляюцца тры падтыпы: пачатковы з інхаатыўнай (бел. *за-бегаць* – рус. *за-бегать*) і інгрэсіўнай (бел. *па-бегчы* – рус. *по-бежать*) разнавіднасцямі; абмежавальны з адносна вялікай часавай мяжой (бел. *пра-бегаць* – рус. *про-бегать*) і з адносна малой часавай мяжой (бел. *пра-бегчы-ся* – рус. *про-бежать-ся*); фінітыўны (бел. *ад-бегаць* – рус. *от-бегать*).

У колькасным СДД вылучаюцца два падтыпы: аднакратны з аднаактнай (бел. *з-бегаць* – рус. *с-бегать*; бел. *вез-(ці)* – рус. *вез-(ти)*), памяншальнай (бел. *пад-бегчы* – рус. *под-бежать*) і змякчальнай (бел. *пад-расці* – рус. *под-расти*) разнавіднасцямі; неаднакратны з мнагакратнай (бел. *папа-бегаць*, рус. *езж-ива-ть*; бел. *ездзі-ць* – рус. *езди-ть*), перарывіста-змякчальнай (бел. *на-ехаць* – рус. *на-ехать*), працягла-дыстрыбутыўнай (бел. *раз’-язджаць* – рус. *разъ-езжать*), працягла-аслабленай (бел. *пад-вываць* – рус. *под-вываць*), суправаджальнай (бел. *пры-гаворваць* – рус. *при-говаривать*), працягла-дыстрыбутыўна-ўзаемнай (бел. *пера-гавор-ва-(ц)-ца* – рус. *пере-говар-ива-(ть)-ся*), ускладнена-інтэнсіўнай (бел. *на-звань-ва-ць* – рус. *на-зван-ива-ть*) разнавіднасцямі.

Выдзяляюцца пяць падтыпаў спецыяльна-выніковага СДД: дыстрыбутыўны (бел. *аб'-ехаць* – рус. *объ-ехать*), інтэнсіўны (бел. *вы-бегаць-ца* – рус. *вы-бегать-ся*), камплетыўны (бел. *да-ездзіць* – рус. *до-ездить*), накапляльна-сумарны (бел. *на-ездзіць* – рус. *на-ездить*) і тэрмінатыўны (бел. *пра-пець* – рус. *про-петь*).

Такім чынам, прымяненне адзінай сістэмы класіфікацыі характарызавааных і нехарактарызавааных СДД дазваляе выявіць адносіны паміж значэннямі спосабаў дзеяння, а таксама ўздзеянне гэтых адносін на схільнасці дзеясловаў да відаўтварэння.

Літаратура

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. М., 1976.
2. Agrell S. Przedrostki postaciowe czasowników polskich. Kraków, 1918. 622 s. [Отрывок в русском переводе]: Вопросы глагольного вида. М., 1962.
3. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Л., 1967.
4. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Л., 1971.
5. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. СПб., 1999.
6. Есперсен. Философия грамматики: Пер. с англ. М., 1958.
7. Кухтенкова Г.Г. Способы действия и их влияние на вид глагола // Вопросы современного русского языка. Вып. 1. Челябинск, 1966.
8. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Л., 1984.
9. Русская грамматика / Редкол.: Н.Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Т. 1: Фонетика. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. М.: Наука, 1980.
10. Сигалов П.С. Задачи и возможности сопоставительного и сравнительно-исторического изучения способов действия славянского глагола // Вопросы сопоставительной аспектологии. Л., 1978.
11. Храковский В.С. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений // Аспектуальность и средства её выражения. Вопросы русской аспектологии. Тарту, 1980.
12. Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола. Таллинн, 1983.

І.І. Караткевіч

ЗМЕНИ Ў СІНАНІМІЧНЫХ РАДАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКІ (паводле слоўнікаў М. Гарэцкага)

Адным з асноўных працэсаў, які закрануў беларускую лексічную сістэму, можна лічыць размежаванне стылістычных пластоў як паказчык варыянтнасці словаўжывання, паколькі функцыянальна-стылістычная афарбоўка слоў абумоўлена грамадскім характарам мовы. Гэта значыць,